

Tradicionalne obrti
v dolini zgornje Kolpe in
Čabranke ter okolici

Tradicionalni obrti
u dolini gornje Kupe i Čabranke te
njenj okolini

Tradicionalne obrti
v dolini zgornje Kolpe in Čabranke ter okolici
v 19. in prvi polovici 20. stoletja

÷

Tradicionalni obrti
u dolini gornje Kupe i Čabranke te njenj okolini
u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća

Marko Smole

Poročilo raziskovalne delavnice, avgusta 2010

÷

Izvještaj istraživačke radionice, kolovoza 2010. godine

Plešće, 2012

Vsebina

Uvod.....	2
Tradicionalne obrti v dolini zgornje Kolpe in Čabranke ter okolici v 19. in prvi polovici 20. stoletja.....	6
In kako danes?.....	15
Iz zgodovinske statistike.....	16

Opisi obrti v pleškem govoru / Opisi obrta u pleškom govoru / Crafts description in local Plešće dialect.....	17
---	----

Sadržaj

Uvod.....	21
Tradicionalni obrti u dolini gornje Kupe i Čabranke te njenoj okolini u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća.....	24
A kako danas?	33
Iz povijesne statistike.....	34

Traditional crafts in the upper Kolpa and Čabranka river valley in 19 th and first half of 20 th century	
English abstract.....	35

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice Rijeka pod brojem:

130112009

ISBN:978-953-7541-34-7

UVOD

Raziskovalna delavnica, ki je bila organizirana od 16. do 20. avgusta 2010 v sklopu projektov Etnološke zbirke Palčava šiša v Plešcih, v dolini obmejne reke Čabranke, na meji Gorskega kotarja na Hrvaškem, Kočevske in Notranjske v Sloveniji, je zbrala mlade ljudi željne bolje spoznati svoj kraj in njegovo nematerialno dediščino, povezano s tradicionalnimi domačimi obrtmi, ki so se na območju razvijale tekom zadnjih sto in več let.

Dediščina krajev na obeh straneh državne meje Hrvaške in Slovenije, od cerkvice sv. Ane v zgornji kolpski dolini, preko Mirtovičev, Bosljive Loke, Osilnice, Zamosta, Plešč, Črnega potoka, Čabra, Gerova, Tršća, Kozjega Vrha, Prezida do Babnega Polja, sestavlja zgodbo o življenjski povezanosti tega območja v zgodovini.

Slika 1: Razgovor pri kolarju v Gerovem.

Pri obhodu vasi smo snemali pripovedovanja v govorih posameznih krajev in raziskovali ter evidentirali obrti, s katerimi so se kot z glavno podjetniško dejavnostjo, poleg ostalega kmečkega dela v hiši, hlevu, na polju ali v gozdu, ukvarjali njihovi prebivalci. Naš najstarejši informator je bil stoletnik Josip Janeš-kolar iz Gerova. Tako smo, zahvaljujoč njemu in ostalim informatorjem, lahko dobili

jasnejšo sliko o stanju tradicionalnih obrti v obdobju od prve polovice 19. stoletja do obdobja takoj po drugi svetovni vojni. Iz raziskave je bil izvzet le Čabar, ki bi kot upravno središče območja od sredine 17. stoletja, kljub svoji prikrajšanosti zaradi lege v globoki dolini, potreboval posebno raziskavo.

Slika 2: Domačini in Prezidanci v Babnem Polju.

Na osnovi zbranih podatkov smo pripravili razstavo, na kateri z mladimi domačini v pleškem govoru, ob predmetih iz Etnološke zbirke Palčava šiša, predstavljamo nekaj glavnih obrti v Plešcih in Zamostu ter dolini Čabranke. Rezultat enotedenskega terenskega dela je bilo tudi dvajset ur avdio-vizualnih posnetkov in dramska prireditev, pripravljena med delavnico na Palčavem skednju. Prikazana je bila po 5. pohodu iz Plešč in Zamosta na Sveto Goro, na trgu pred župno cerkvijo v Plešcih, 21. avgusta 2010. Iz posnetega materiala je bil zmontiran 32 minutni DVD film z naslovom »Naši pamejnki«, ki združuje pripovedi o nematerialni dediščini krajev v različnih lokalnih govorih pripovedovalcev. Zadnji rezultat je knjižica, ki je pred vami in za katero upamo, da bo k raziskovanju obrti, njenih izdelkov in kulturne dediščine krajev pritegnila še koga. Na slovenski in hrvaški strani - zato je dvojezična. V njej pa lahko

preberete tudi to, kaj so v pleškem govoru o nekaterih obrteh iz svoje vasi zapisali srednješolci - domačini.

Slika 3: Pri Jezircu v Zamostu.

Naši sogovorniki na terenu so bili:

- **Dragutin Kovač** iz **Zamosta**, letnik 1926, v njegovi rodni hiši so imeli **mlin**, **kovačijo** in **žago** na Jeziri,
- **France Malinarić** iz **Zamosta**, letnik 1956, edini aktivni **žagar** na zadnji ohranjeni žagi venecijanki na vodni pogon,
- **Andrej Žagar** iz **Zamosta**, letnik 1971, edini aktivni **mlinar** na mlinu na vodni pogon v dolini,
- **Jože Pršle** iz **Plešč**, letnik 1934, sin poznanege **čevljarja**,
- **Jože Ožura** iz **Osilnice**, letnik 1943, profesor zgodovine, poznavalec osilniškega kraja,
- **Jože Janeš** iz **Osilnice**, letnik 1929, osilniški mežnar,
- **Olga** in **Marica Lenac** in **druge ženske** iz **Bosljive Loke**, iz rodbine zidarja in kasneje gostilničarja, izdelovalke cvetja iz papirja,
- **Jože Gorše** iz **Mirtovičev**, letnik 1940, naslednik **kovaške rodbine**, ki je obnovil rodbinsko kovačijo,
- **Josip** in **Vera Jelenc** iz **Gerova**, **mizar** in njegova žena – po pripovedovanju naslednica rodbine Petra Klepca iz Malega Loga,
- župnik **Ivan Troha** iz **Gerova**, letnik 1945, poznavalec gerovskega in celotnega čabarskega kraja,

- **Josip Janeš** iz **Gerova**, letnik 1909, najstarejši kolar,
- **Antun Volf** iz **Crnih Lazov** pri Trstju, letnik 1930, kovač,
- **Slavko Malnar** iz **Ravnic** pri Trstju, letnik 1937, poznavalec čabarskega kraja, avtor knjig o njegovi zgodovini in govorih,
- **Marijana Klepac** iz **Trstja**, letnik 1934, pripovedovalka o nekdanjem življenju v Trstju, pesnica v domačem govoru,
- **Božena Leskovar** iz **Prezida**, letnik 1948, **Ludvik Kovač** iz **Prezida**, letnik 1950, in **Petar Lautar** iz **Kozjega vrha**, letnik 1949, informator o življenju v Prezidu in okoliških vaseh,
- **Alenka Veber - Rihtarjava** iz **Babnega polja**, letnik 1976, urednica in poznavalka svojega rodnege kraja in njegove okolice, **Lojzka Lipovec**, letnik 1931, **Marija Antončič**, letnik 1937, **Pepca Strle Jožefa**, letnik 1937, **Frančiška Veber**, letnik 1940, **Sašo Ožbolt**, letnik 1974, **Nino Bajec**, letnik 1993.

Slika 4: Raziskovalni tim na zaključni prireditvi pred pleško cerkvijo.

Pri raziskovanju smo leta 2010 sodelovali:

- vodja **Marko Smole** iz Ljubljane, mr. sc. elektrotehnik, ljubiteljski etnolog in muzealec,
- **Marija Malnar** iz Tršća, prof., znanstvena sodelavka na FF Zagreb,

- **Mirjana Žagar** iz Tršča, študentka zgodovine in pedagogike na FF Ljubljana,
- **Tomislav Čop** iz Gerova, študent filozofije in umetnostne zgodovine na FF Rijeka,
- **Klara Modrić** iz Gerova, bodoča študentka na FPZ v Zagrebu,
- in srednješolci: **Jelena Šoštarić**, **Josipa Kovač** in **Goran Poje** iz Plešč.

Slika 5: Predstavitev delavnice na zaključni prireditvi v Pleščih, 21. avgusta 2010.

Najlepša hvala prof. Mariji Malnar za pomoč pri urejanju hrvaškega besedila, Slavku Malnarju iz Ravnic pri Trstju za zadnji pregled in ureditev narečnega dela, Matici Hrvatski ogranak Čabar ter prof. Ivici Janešu iz Makovega Hriba pri Trstju za založništvo, uredniško delo in pomoč. Hvala vsem, ki so se pogovarjali z nami na terenu in podarili svoj čas in spomine naslednjim generacijam.

Najlepša hvala družini Smole - Palčavim in vsem našim informatorjem, obiskovalcem popoldanskih predavanj, pohodnikom na Sveto Goro, pleškemu župniku Jožetu Malnarju za mašo, donatorjem in vsem vaščanom, ki sodelujejo pri projektih Palčave šiše.

Pri realizaciji projekta so z donacijami pomagali:

- Urad vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu,
- Grad Čabar,
- Slovensko etnološko društvo,
- Lož – Metalpres, Plešce,
- Občina Osilnica i Društvo Osilniška dolina,
- GEC d.o.o., Plešce,
- Alenka Veber in njeni sovaščani iz Babnega polja in Bukovice,

- Slovensko kulturno društvo Gorski kotar, Prezid,
- družina Palčavih, vaščani in vaščanke iz Plešč in okolice.

Slika 6: Razgovor pri Lenčevih v Bosljivi Loki

Knjižica je natisnjena s pomočjo sredstev Urada vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu in projekta Palčave šiše za leto 2012.

Slika 7: Pred Palčavo šišo v Pleščih

Etnološka zbirka Palčava šiša, Plešce, Hrvaška:

za Marko Smole
 Ulica A. Muhvića 28
 51303 Plešce - HR
smole.marko@gmail.com
 tel. +385 51 825 124
 ali +386 41 744 828

Tradicionalne obrti v dolini zgornje Kolpe in Čabranke ter okolici

v 19. in prvi polovici 20. stoletja

Slika 8: Obravnavano območje na zemljevidu cestnih povezav Kraljevine Ilirije iz leta 1850.

Območje ob zgornji Kolpi in Čabranki, od Sv. Ane pa do Babnega Polja, je bilo v zgodovini vse do zadnjih desetletij močno povezano med seboj, a tudi odprto, saj so ljudje odhajali na delo v različne dele sveta.

Že od kar ljudje pomnijo sta skozi prostor prehajali dve trgovski poti – glavna je šla od osrednje Kranjske preko Prezida, Trstja in Gerova do Kvarnerja. V obdobju zadnjih skoraj dvesto let je bila pomembna zaradi prevoza lesa iz naših krajev, a tudi zaradi kulturnih vplivov. Druga pot se je držala Kolpe in se v bližini Svete Gore priključevala na prvo. Po njej je iz osrednje Hrvaške in Bele Krajine vsaj od prve polovice 19. stoletja prihajalo vino, koruza in pšenica. Za razumevanje razvoja krajev so pomembni tudi

odcepi od Prezida v smeri Loškega potoka, pot preko Dragarske doline, Trave in Pungerta do Črnega Potoka in naprej v spodnji del doline Čabranke in Kolpe, iz doline proti Kočevski in še kateri drugi.

Ozemlje identificirajo zelo podobni govori na obeh straneh meje in vsaj na čabarsko-gorovskem in osilniškem delu skupna legenda o Petru Klepcu, junaku, ki si je nadnaravno moč prislužil s poštenostjo in z njo pomagal pomoči potrebnim.

Pokrajina je bila gozdната, brez večjih površin plodne zemlje, še ta se je nahajala na omejenih prostorih, z ostro klimo, ki ni omogočala dobrih letin, ter z omejenimi travnimi površinami, ki niso bile preveč ustrezne za vzgojo večjega števila goveda in druge živine.

Prenehanje delovanja železarskega obrata v Čabru v 18. stoletju je verjetno pomenilo prelomnico in zastoj na področju dejavnosti prebivalstva. Tako z našimi raziskovanji nismo uspeli ugotoviti, da bi se katera od dejavnosti, vezanih na železarstvo, kasneje tudi nadaljevala. Mogoče bi to lahko poskusili dokazati za kovačiji v Čabru, ki ju tu nismo obravnavali. Šele sredi 19. stoletja so se začeli razvijati centri z močnejšimi obrtnimi delavnicami, ki pa so obstajale redko več kot dve, tri generacije.

Slika 9: V Pršletovi čevljarski delavnici v Plešcih pred 2. svetovno vojno.

Zaradi skope zemlje in porasta števila prebivalcev v 19. stoletju, je veliko ljudi odhajalo na sezonsko delo v tuje gozdove, kot sekači in tesači celo v Romunijo in Rusijo. Proti koncu stoletja so potovali za boljšim zaslužkom celo v Ameriko, kasneje v Francijo. Nekateri so se ukvarjali z obrtni, s katerimi so lahko zaslužili denar, potreben za nakup raznega blaga, posesti ali zgolj za prehrano družine. Ti so ostajali večinoma doma. Obrti so bile najbolj razširjene v krajih, skozi katere so potovali številni ljudje in prevozniki in kjer je bilo zaradi vsakodnevnih migracij prebivalcev okoliških območij tudi lokalno tržišče za prodajo mnogo večje kot v od poti oddaljenih naseljih.

Z obrtni so se ukvarjali v večjih delavnicah in pri drugih obrtnikih – mojstrih izučeni obrtniki. Najbolj ambiciozni so položili mojstrski izpit, drugi so zgolj osvojili znanje in nadaljevali brez formalne izobrazbe.

Slika 10: Šivilja v modnem oblačilu v Plešcih, pred 2. svetovno vojno.

Najpogostejše obrti v 19. in v prvi polovici 20. stoletja so bile vezane na vsakodnevne potrebe ljudi. Prav zaradi tega je bilo največ **krojačev** in **čevljarjev**, ki so izdelovali novo obleko, krpali staro, izdelovali čevlje in opanke, prej tudi cokle, ter jih popravljali. Redki od njih so imeli večje delavnice s pomočniki in vajenci, ki so se učili njihove obrti. Eden od najuspešnejših čevljarjev v dolini je bil Pršle iz Plešč, s celo štirimi pomočniki in vajenci. Tudi pri Špelnih v Plešcih, kjer je bila mama šivilja, se je vedno učilo kar nekaj mladih deklet iz okolice. Tam so pomagale po hiši in šivale.

Učenje je bilo vedno potrebno plačati tudi z denarjem, ki so ga prispevali starši.

Slika 11: Del mizarске delavnice v Gerovem.

Blago za izdelavo obleke je prihajalo v tem času iz manufaktur in tovarn v mestih, le na redkih mestih se je še gojil lan in iz njega tkalo platno. **Tkalci** – običajno »osabejnki« - ljudje brez zemlje, so na statvah izdelovali platno in kasneje preproge iz trakov starih oblek. Obstoj statev je zabeležen v Prhcih in Pleščih, nekateri so lan nosili tkat v kočevarske vasi. Pogosto so se s tkanjem ukvarjali ljudje brez zemlje – »osabejnki«, kot se jim reče pri nas. V Črnem potoku je bilo razvito **suknarstvo** – izdelovali so odlično volneno sukno s stopami na vodni pogon, za klobuke, plašče in celo opanke. Ponekod so **izdelovali klobuke** in opanke. V Strojcih je nekoč **strojar** strojil kože, ki so jih uporabljali čevljarji in sedlarji. Dragoceno krzno divjih živali kot so kune, čeprav ulovljeno brez dovoljenja - kot „raubšic“, se je prodajalo krznarjem iz velikih mest, na primer Ljubljane. Za protivrednost lepega krzna ene

same kune je mogel lovec pred 2. svetovno vojno dobiti celo dve kravi.

V vseh vaseh so delovali **mizarji**, ki so izdelovali enostavno pohištvo, vrata, okna in pode, in tudi krste. Mizarstvo je bilo najbolj razvito v Gerovem (kjer je bila tudi velika žaga), tam so že pred 2. svetovno vojno delali pohištvo za Reko, kasneje po vojni tudi v Čabru in Prezidu. Le bogatejši domačini so si lahko privoščili pohištvo iz dragocenega lesa oreha ali divje češnje, drugim so izdelovali pohištvo večinoma iz smreke. Redki mizarji so rezbarili lesene okrase za pohištvo ali stružili dele, večkrat so okrasje kupili od drugih.

Slika 12: Z informatorjem Slavkom Malnarjem v Trstju.

Mnogi kmetje so tesali doge in grede v gozdovih, a samo redki so bili **tesarji**, ki so znali postavljati lesene konstrukcije zgradb. Na vsakem območju jih je bilo nekaj. Postavljali so lesene hiše iz brun, lesene konstrukcije senikov, ostrešja, drvarnice, čebelnjake. Za vzdrževanje mlinov, žag ali drugih zapletenih lesenih konstrukcij z lesenimi mehanizmi so prihajali specializirani tesarji in mojstri iz sosednjih krajev v dolini ali iz Slovenije.

V vsaki vasi, ki je bila središče ožjega območja ali je ležala na prometni poti, so se razvijale **trgovine**. Ta razvoj je posebno opazen v drugi polovici 19. stoletja in začetku 20., ko so bili ti kraji najbolj naseljeni in ko je bilo v trgovinah veliko industrijsko izdelane robe. Za nakup blaga je bil potreben denar, največkrat zaslužen v tujini. Trgovci so morali imeti pred drugo vojno ločena dovoljenja za prodajo hrane, mešane robe in trafiko – tobak, vžigalice ter kamenčke za vžigalnike. V kramarijah so prodajali le najnujnejše blago, kramarji so ga kupovali od večjih trgovcev, ki so imeli velika skladišča različnega blaga. Trgovine v središčih so največ prodale ob nedeljah po maši, saj je takrat prišlo v kraj veliko okoliškega prebivalstva.

Slika 13: Notranjost Pubove trgovine v Čabru pred 2. svetovno vojno.

Ob trgovinah so se velikokrat razvijale tudi **gostilne**, kot važno mesto socialnih stikov, razgovorov, poslovnih dogovorov, ali druženja. Tam se je kartalo, plesalo, pred njimi balinalo. V gostilnah po dolini so se vsakega leta jeseni zbirale skupine gozdnih delavcev - »kompanije«, preden so odšle na delo preko zime v Slavonijo. Vasi kot Plešče, Osilnica, Zamost, Bosljiva Loka so imele tudi več trgovin in gostiln, še več pa manjših kramarij in točilnic. Nekatere od večjih gostiln so igrale

tudi vlogo čitalnic, v katerih se je prebiralo najnovejše časopise. V gostilnah so točili vino, žganje, različne likerje, v času trtne krize konec 19. stoletja tudi domače pivo, ter malinovec ali šebes. Jabolčni mošt so pili ljudje le doma. Za pivo so hmelj na prelomu stoletja sadili celo na pleškem spodnjem polju. V Črni potok na Hrib in na »Banijo« poleg Čabra – obe na slovenski strani, je prihajala na zabave čabarska gospoda. V Selih pri Osilnici so poleg gostilne proizvajali sodavico v sifonskih steklenicah za celo dolino. Plešče je bilo med obema svetovnjima vojnoma znano klimatsko letovišče kraljevine, s turizmom so se ukvarjali Palčavi. Pri njih je letovalo poleti med svetovnjima vojnoma tudi po petdeset gostov naenkrat. Najbolj zahtevni so spali v najboljših sobah v hiši, drugi pa v depandansi ali v sobah pri drugih vaščanih. V Palčavi gostilni so imeli takrat tudi na daleč poznane nedeljske plese, ki so se začeli takoj po maši in trajali do popoldne. Dekleta so čakala fante za ples na stopnicah v veži, fantje pa so ob mizah pili vsak svoj kozarec vina ali malinovca. Za ples je največkrat igrala harmonika frajtonarica, zadnji muzikant je bil Črček – Anton Gašparac iz Zamosta.

Slika 14: Družba pred Kovačevo gostilno v Selih pri Osilnici v 50-ih letih 20. stoletja.

Pekarne so največkrat nastajale koncem 19. ali v prvi polovici 20. stoletja, najprej v sklopu

gostiln, v katerih so tudi prej prodajali kruh. Kasneje so pekarnice odpirali izučeni peki. Obstaja podatek, da so kruh iz Trstja v koših nosili na prodaj v Čabar, pleški pek ga je razvažal s kolesom, otroci sosedov pa so že zgodaj zjutraj postajali pred kletnim oknom pekarnice, kjer je imel delavnico, da jim je skozi njega pomolil košček sveže pečene, dišečega kruha...

V drugi polovici 19. stoletja zaradi sanitarnih predpisov v vseh središčih dobimo **mesarije** in mesarije, na začetku ob večjih gostilnah. Tak primer je bila mesarija pri Palčavih v Plešcih, v kateri je delal izučeni mesar. Zadnji mesar je bil še pred 1. svetovno vojno iz rodbine Grajskih, spal je pri Palčavih v veliki mizi – postelji v gostilni. Kasneje so bile mesarije samostojne, ločene od drugih obrti. V Plešcih je bil zadnji mesar Rude, poznan tudi po številnih pustnih šalah.

Slika 15: Razgovor z mlinarjem Andrejem Žagarjem pri Selankinih v Zamostu.

Zelo stara obrt v naših krajih je **mlinarstvo**. Vsaka družina je potrebovala svežo moko, ki jo je bilo zelo težko ročno mleti. Zrnje so zato v mlin v vrečah vozili na vozičkih ali ga iz hribov prinašali na hrbitih. Ljudje so v mlin prinašali zrnje tudi po uro ali dve daleč. V

dolini so se razvili mlini na vodni pogon, na »malencah« - mestih na potoku, ob dovolj, a ne preveč močnih vodotokih, kjer so imeli od graščaka dovoljenje za mlinisko dejavnost. Mlini so bili običajno na dva ali tri kamne. Taka je bila Čabranka v gornjem toku nad in v Čabru na obeh straneh meje, v Potoku pod Čabrom, Črni Potok pri Dragi, potok Belca, potok v Malinišču, potok na vrhu Okrivju, Mandlovski potok, Kamenski potok, Pleški potok, Gerovčica in Mirtoviški potok, tudi v Prezidu na Obrhu in v Mlakah, pod Sokoli na Sokolici, v Trstju in Smrečju. Več teh potokov je imelo dovolj vode le v delu leta.

Slika 16: V Malinaričevi žagi v Zamostu.

Posebno v dolini, kjer voda ni predstavljala omejitve, so mleli za domačine in vasi vse do Loškega potoka, za slovenske in nemške prebivalce kočevskih vasi ter kmete vasi nad dolino, ki so bile brez vodne sile, kot so Hrib, Gerovo, Trstje... Če so stranke prihajale od daleč, so imeli poleg mlina posebne sobice s klopmi za počitek in ognjiščem za pripravo hrane, na primer v Črnem Potoku za oddaljene stranke iz Loškega Potoka in kočevskih vasi. Mlinar si je od vsakega mernika zrnja vzel zase merico za stroške. Stara lesena merica pri Tamažavih, ki imajo mlin v Plešcih, je še vedno ohranjena. Nekateri, posebno trgovci, so

mlinarjem plačali tudi z denarjem. Nekateri mlini so imeli tudi **stope** za luščenje zrnja, s katerimi so luščili največ ječmen. Mlinske kamne so lomili na Petrinski steni nad Trstjem.

Slika 17: Kovač v Črnih Lazih pri Trstju prikazuje kovanje špice.

Večkrat so se zahvaljujoč podjetnosti lastnika in odvisno od tržnih razmer od sredine 19. stoletja naprej ob mlinih razvile dodatne obrti, ki so potrebovale moč vode. Take so **kovačije** – za poganjanje mehov in velikih kladiv, ter koncem 19. stoletja ali v začetku 20., po izgradnji cest za transport lesa iz doline, tudi **žage venecijanke**. Tem je bila večinoma v prvi polovici 20. stoletja vgrajena turbina in prigraven električni generator. Na Čabranki sta pred 2. sv. vojno delali dve žagi v Čabru in Mandlih, ki jih je odnesla velika voda. V krajih kot so Gerovo, Milanov Vrh in Prezid so obstajale velike podjetniške žage na parni pogon, ki so žagale les, katerega so furmani vozili v Reko ali na Rakek.

Posebni kovači so bili **podkovski kovači**, ki so poznali tudi osnove veterine, saj so podkovali konje in vole, vezani so bili na ceste, gozdno gospodarstvo in prevoznštvo. Ljudje se jih spomnijo v Prezidu, Trstju, Gerovu, Čabru, Plešcih in Mirtovičih.

Kot staro ambiciozno kovaško središče v drugi polovici 19. stoletja in še kasneje smo lahko kot prvo ugotovili delavnico v **Črnem Potoku**. Kovačija družine Urh – po pripovedovanju naj bi prišli iz okolice Bleda na Gorenjskem, je bila verjetno največja v dolini. Daleč naokoli so bili poznani po tesarskih sekirah *plankačah*, ki so jih izvažali celo v Ameriko in Francijo, in po motikah. Urhi so imeli kasneje še veliko kovačijo v Čabru pod izviro Čabranke, ki stoji še danes.

Slika 18: Izbiranje prave podkve za konjsko kopito v Črnih Lazih

Drugo kovaško središče je bilo **na Jeziri** na Gerovčici, ki ga je držala rodbina Kovač - prišli so iz Fažoncev, njihova babica je imela na Jeziri v prvi polovici 19. stoletja svojo »malnco«. Tam so si postavili cel kompleks: mlin na tri kamne, kovačijo s težkim z vodo gnanim kovaškim kladivom in kasneje še žago venecijancko. Pri njih so se več generacij učili številni kovači iz doline in okolice, poznani so bili tudi po ključavnicah. Kovači v dolini so oglje običajno kuhali sami ali pa so to naredili njihovi pomočniki, železo so kupovali v

železarni v Dvoru pri Novem Mestu ali v Ljubljani. Urhi so imeli kasneje veliko delavnico tudi pod izvirom Čabranke. Edina delavnica, ki je izdelovala okrasne železne križe za pokopališča in po pripovedih celo mehanizme cerkvenih ur, je bila po pripovedovanju v Prhcih. Manjše orodje za po vrtu ali hiši so kovali tudi potujoči cigani, ki so občasno prihajali v vasi.

Slika 19: Najbolj cenjeni izdelek kolarja v Gerovem so bila lesena kolesa. Nabijanje njihovih naper je bilo posebno težko opravilo.

Na cesto in gozdarstvo je bilo vezano **kolarstvo**. Posebno je bilo razvito v večjih vaseh: Osilnici, Plešcih, Čabru, Gerovu, Trstju in Prezidu. Kot glavno središče za učenje kolarjev se omenja Brod na Kolpi s tedaj veliko delavnico Kajfež. Delo kolarjev je bilo vezano na kovače, ki so okovali njihove lesene proizvode. Za okovanje vozov je bil daleč poznan kovač Varlaj - Kavačav iz Plešč, kolar je bil njegov sorodnik iz iste hiše. Kolarji so

izdelovali tudi sanke in smuči, včasih s svojo stružnico tudi večje lesene posode.

Slika 20: Furmanski konji v Srednji vasi pri Dragi.

S konji, voli in vprego je bilo povezano **sedlarstvo**. Gerovo je imelo dva sedlarja, Plešče in Prezid po enega. Izdelovali so usnjeno opremo, torbe, komate, šivali žimnice za postelje in vzmetnice, tudi tapecirali so včasih sami.

Z izgradnjo cest in večjih zgradb v 19. stoletju so v kraje začeli prihajati **zidarji** in **klesarji** iz Primorja. Do takrat so bile zgradbe večinoma lesene, kletne dele pa so zidali domači mojstri ali kmetje sami iz kamna v okolici. Tak primer so priseljeni mojstri iz družine Lenac iz Bosljive Loke, ki so v kraju pustili razpoznaven pečat. Nekateri od teh mojstrov so po različnim mestih organizirali **opekarne**, ki so delovale na prostorih z glino in lesom, dokler je bil v bližini potreben gradbeni

material za gradnjo. Kasneje so jih preselili na novo lokacijo, tak primer je Tomassini iz Trstja, ki se je priselil v začetku 20. stoletja iz kraja Nimis v Furlaniji.

V vaseh ob cestah je bilo veliko **prevoznikov** – **furmanov**, ki za svoje delo niso potrebovali formalnega uka. S konji ali volji so vlačili les iz gozdov ter vozili žagane in tesane izdelke ali drugo trgovsko robo po cestah do Gornjega Jelenja, Reke, Rakeka, Loškega potoka, Brod Moravic... Pozimi so uporabljali sanke. Za daljše prevoze so imeli konje, nekateri svoje, drugi pa so jih z vozom vred dobili za prevoz od trgovcev ali drugih podjetnikov, za katere so vozili. Običajno so sedeli na vozovih na veliki, dobro okovani furmanski skrinji, v katero so pred razbojniki pospravili in zaklenili vrednejše stvari. Vedno so bili polni pripovedi o strahovih in nadnaravnih bitjih, ki so jih preganjala ponoči, do tistih o razbojnikih in njihovih »harambašah« - poglavarjih. Na poti so prespali v gostilnah, običajno kar na klopeh.

Slika 21: Muzikanta na poročnem slavlju v Pleščih pred 2. svetovno vojno.

Tudi **muzikanti** za svoje delo niso potrebovali posebnega šolskega potrdila. Igranja so se naučili sami ali od drugih muzikantov, ukvarjali so se z igranjem različnih

instrumentov ob posebnih priložnostih, največ na plesih in svatbah. Igrali so samostojno, v zadnjih sto letih najbolj pogosto na harmonike frajtonarice, ali v družinskih ansamblih v Malem Logu in Trstju, kjer so igrali še druge inštrumente, kot bas, violino, klarinet, kitaro... Na Kamenskom Hribu je bil v drugi polovici 19. stoletja tudi **lajnar**, ki je igral po sejmih v bližnji in daljni okolici.

Slika 22: Podpis slikarja Petra Rutarja na zadnji strani oltarja v Bosljivi Loki.

S širjenjem in obnovo cerkva, posebno na hrvaški strani, se je v sredini 19. stoletja iz okolice Cerčna v Osilnico doselil **slikar** Peter Rutar, ki je z **rezbarjem**, domačinom Jožetom Jarmom in pomočniki v svoji delavnici in po krajih kjer so obnavljali izdeloval cerkvene slike, kipe, oltarje in okrase. Poznamo jih v Osilnici, Bosljivi Loki, Pleščih - Rutarjeve so slike evangelistov na prižnici, v Zamostu, Gerovu in drugje. Rutar je verjetno poslikal tudi veliko pločevinastih Jezusov na potnih razpelih, ki pa niso več ohranjena, a so bila pred drugo svetovno vojno značilna za ta prostor. Edino restavrirano je še na Hrvaškem. Verjetno je na območju kaka starejša rezbarska delavnica delovala tudi že prej, saj je ohranjenih kar nekaj starejših kipov na Sveti

Gori, Trstju, v Plešcih, ki bi lahko pripadali lokalnim umetnikom.

Mnogi možje so se ukvarjali s krošnjarnjenjem – prodajo manjšega blaga po pokrajinah Ogrske in specializiranim delom od hiše do hiše – *hauziranjem*. Za to so kočevski podložniki že konec 15. stoletja dobili od cesarja posebno dovoljenje - patent. Posebna oblika te dejavnosti je bilo na Osilniškem delu doline »*vürmoharstvo*« - prodaja in popraviljanje zidnih ur v lesenem ohišju. S to obliko so se ukvarjali možiki na obeh straneh doline. Nekateri od njih so se izšolali za **urarje**, ki so delali v Osilnici, Plešcih, Čabru, Gerovu, in Trstju.

Slika 23: Domačinke iz Bosljive Loke pri izdelavi cvetja iz papirja, vas je bila nekoč tudi središče *vurmoharstva*.

Konec 19. do polovice 20. stoletja so na našem območju delali trije **fotografi**. Prvi se je s tem poslom začel ukvarjati Dragutin Žagar v Prezidu (od okoli 1880. do 1908. leta), nato je bil fotograf Ivan Svečnjak v Čabru (od 1908. do 1926.), v tridesetih letih 20. stoletja se pojavlja še Ivan Kovač v Prezidu. Zahvaljujoč njim je ostal za bodoče generacije zabeležen del nekdanjih dogajanj, običajev in ljudi iz obeh strani sedanje meje.

Veliko kmetov in tistih brez zemlje – »*osabejnkov*«, je doma za sebe ali za sosede, včasih tudi potujoč od hiše do hiše, pletlo koše, košare, krpalo in povezovalo lonce, izdelovalo leseno posodje, škafe, čebre, banje in pinje, tesalo nečke, izdelovali so suho robo iz lesa, cepili skodle in večje krovne deske za pokrivanje streh, izdelovali leseno orodje za poljedelstvo, lesene lopate za kidanje, pripravljali so doge za sodarje in škafarje, brusili nože in škarje, vrezovali in brusili žage za v gozd, popravljali dežnike...

Slika 24: Fotografija domačega fotografa Dragutina Žagarja iz Prezida, na prelomu stoletij.

Nekateri so bili taki mojstri v obdelavi lesa, da so si sami izdelali praktično vse kar so potrebovali v hiši in na kmetiji: od tesanih brun za hiše, ki so si jih postavili sami, do lesenega posodja, vozov in sank ter poljedelskega

orodja. Po navadi so potrebovali le kovačevo pomoč. Eni takih so bili Fricetavi iz Požarnice, Ženske so predle volno in lan, tkale - velikokrat so bili tkalci tudi moški, pletle so nogavice in jope, za različne priložnosti izdelovale papirnato cvetje. Nekatere od njih so bile prave ljudske zdravilke, bilo je tudi nekaj izučenih babic, ki so pomagale pri domačih porodih.

Pred sredino 19. stoletja in pred industrijskimi vžigalicami so nekateri nabirali drevesno gobo, jo predelovali in iz nje izdelovali kresilne gobe ter material, ki so ga prodajali za klobučevino. Mogoče od tu izhaja oznaka *Gebarji* in *Gebarija* za to območje.

Ljudje so se ukvarjali še z marsičem drugim, a vseh teh dejavnosti nismo vključili v naša raziskovanja in opise, saj jih v obravnavanem obdobju običajno niso opravljali kot glavne za preživetje. Lončarstva verjetno nikoli ni bilo v naših krajih, ker so z lonci na sejme prihajali največ lončarji iz Ribnice, od tam je bila tudi večina lončenih pečnic.

Na žalost je večina materialnih pričevanj o izdelkih in znanjih domačih mojstrov in mojstric, ki so se prenašala iz roda v rod stotine let, v naših krajih izginila v plamenih druge svetovne vojne.

Po 2. svetovni vojni so bile v vseh središčih nekdanjih občin (Osilnica, Plešče, Gerovo, Trstje, Prezid, Čabar) ustanovljene kmetijske in splošno obrtniške zadruge, ki so poskušale nadaljevati obrtno tradicijo, žal pa so zaradi različnih vzrokov po vojni relativno hitro propadle.

Slika 25: Mladina pred *Palčavo šišo* v Plešcih, pred 2. svetovno vojno.

IN KAKO DANES?

Z izseljevanjem in spremembo načina življenja se je obdržalo le nekaj redkih obrti. V Bosljevici Loki je še edini poznani urar Jože Rugole, iz Zakrajca Turkovskega sta urarja Pajnič – mož in žena, iz Osilnice je akademski kipar Stane Jarm, ki je ustvarjal v lesu, v Gerovu rezbar Marijan Leš, v Frbežarjih rezbar Josip Malnar, nakit iz lesa izdeluje Zlatko Pochobrasky iz Gerova, v Prezidu je strugar Peter Lautar, imamo še enega suhorobarja v Žagarjih. Verjetno pa je še kdo, ki smo ga pozabili.

Od tradicionalnih obrti je ostalo nekaj **žagarjev**: v Zamostu - Malinarić, na Potoku pod Čabrom - Ožbolt, več **mizarjev**: v Čabru, Prezidu, Trstju in Gerovu, edini **mlinar** v Zamostu - Žagar in več dobrih **harmonikarjev** na frajtonaricah po skoraj vseh vaseh območja.

Bilo bi škoda, da se ne bi potrudili obnoviti še katere od starih obrti, ki so dajale kruha generacijam pred nami, in jih izkoristili za boljšo bodočnost krajev.

Primer iz zgodovinske statistike (*Vir: XXVIII. Izvješće o stanju javne uprave u županiji Modruško Riječkoj za godinu 1913, Ogulin, 1914*), takrat je bilo na območju že skoraj maksimalno število prebivalcev, ljudje so delali v tujini, a se še niso toliko odseljevali kot kasneje.

Celo območje **kotarja Čabar** (občine Čabar, Prezid, Tršće, Gerovo in Plešce) je imelo 7632 prebivalcev. Od tega je bilo 978 ljudi na delu v Ameriki, 1441 v ostali tujini. Na območju je bilo 74 registriranih obrtnikov (trgovcev, kramarjev, gostilničarjev, krčmarjev in ostalih). Edina velika obrtna podjetja so bile žage: Ghycy-jeva v Gerovem, Vilhar-jevi v Mlakah in Prezidu, Žagar-jeva na Milanovem Vrhu, Turk-ov »umetni mlin na vodi« v Čabru). Na območju so imeli takrat 7 šol, 14 učiteljev in učiteljic, povprečno po 90 učencev na enega (imeli so pouk v dveh izmenah). Čitalnice so bile v Čabru, Pleščih, Trstju in Gerovem, gasilska društva v Čabru in Prezidu.

Občina Plešce na primer je imela takrat pribl. 1410 prebivalcev*, od tega so bili registrirani obrtniki: 2 trgovca (Sudčave in Palčave), 4 kramarji (po pripovedovanju: Črčkave, Katrijene, Kouparjave, Patukarjeve), 2 gostilničarja (Sudčave in Palčave), 10 krčmarjev in 14 malih obrtnikov (po pripovedih: čevljar Pršle, 6 mlinarjev, 3 kovači, 2 žagarja, kolar, sedlar). V Ameriki je bilo tega leta 255 ljudi – od tega 195 moških in 60 žensk, drugod po tujini 211 domačinov – od tega 205 moških in 6 žensk. V tem letu se ni nihče več priselil v občino Plešce.

**iz šematizma Riječko-Senjske škofije za 1915. leto, iz župnišča v Gerovem*

Hišna imena po obrteh in dejavnostih prebivalcev:

- **Malnarjave** – od mlinarja
- **Kavačavi** – od kovača
- **Kavačicene** – od kovačice ali kovačeve žene
- **Žagarjave** – od žagarja
- **Šuštarjave** – od čevljarja (pogosto ime)
- **Katrijene** – mogoče od mizarja, ki je izdeloval stole (»katrije«)
- **Mesarjave** – od mesarja
- **Pikave** – od peka
- **Žnidarjave** – od krojača
- **Burgmajstravi** – od župana (v Osilnici)
- **Županave** – od župana (v Gerovu)
- **Sudčave** – od vaškega sodnika – načelnika vaške občine v prvi polovici 19. stoletja (v Pleščih)
- **Rihtarjave** – od župana, »rihtarja« (v Babnem Polju)
- **Grajske** – od grajskega poverjenika (Plešce, Osilnica, Bosljiva Loka...)
- **Mižnarjavi** – od mežnarja (Plešce, Osilnica...)
- **Lovnikave** – od lovskega nadzornika (Trstje, Gerovo)
- **Kuobučarjave** – po izdelavi klobukov (okolica Trstja)

Krajevno ime po obrti:

- zaselek **Strojiči** na slovenski strani doline pri Pleščih – strojili so kože
- zaselek **Malinišče** na slovenski strani nad Kolpo – po mlinih
- zaselek **Pintarji** – po izdelovalcih škafarskih izdelkov in pinj

Številna **imena zemljišč**: *malnca* – prostor za mlin, npr. *Mižnarjeva malnca* v Pleščih

ŠNAJDARJE JE ŠNAJDARCE

KROJAČI I KROJAČICE / KROJAČI IN ŠIVILJE

PREJK JE BU V PLEŠCEH DOSTE ŠNAJDARJOV, UOFKU RJEČEMO DA JE BIU SKORA V SAKE HIŠE. TU JE BUO TOK ZOK SO LEDI BLE SROMAČNE JE NEJSO JEMEJLE DENARJOV DA BE KEPAVALE OBLEKIUO. TE DOMAČE ŠNAJDARCE SO VEJDLJE POKRPAT, PA KAJ MAU ZAŠIT. KO JE TREBAUO NARJEDET PRAVE, KVALITETON GVANT SE JE ŠUO V ZVEČJENEME ŠNAJDARJE, A UOD NEH SO BLE V SOKMO SJELE DVA DO TRI. VEJMO DA SO SE NA PLEŠCEH VEČILE ŠNAJDARCE POR ŠPELNENEH. DONOS SE PA ŠIVAT NE SPUAČA TOK DA SE LEDI RAJŠE OBLEJKO KEPIJO.

ŠUŠTAR

POSTOLAR / ČEVLJAR

ŠUŠTARJE SO POPRAVLALE AL PA DEJVALE ČREJVLE, UOPANKE JE ŠČASEH CUKLE. ŠČASEH JE BUO VEČ MAJNJEH ŠUŠTARČKOV KIRE SO KRPALE STARJE ČREJVLE, A ANE SO ZNALE NARJEDET JE KAKE BULJE. ADON UOD NAJVIČJEH ŠUŠTARJOF V DOLINE JE BIU PRŠLE. V NAJBULJEH CAJTEH JE JEMEU ŠTIRE DO PIT ZAPOSLENEH. DEJVALE SO PO NARUČBE (PO MIRE), AL PA ZA SAJMNE.

PIK

PEKAR / PEK

ZOS MALNEME JĚ VAŽNU SPOMEJNET JE PEKARNE. VAJNEH SO PIKE PJĚKLE KRĚH. NA PLEŠČEH JĚ BUA POZNATA PEKARNA POR PIKAVEH. VAJNE JĚ PIK V KUJDRE PIKIU ŠTUČĚ, HLEJBČĚ JE KIFLĚ. KRĚH SĚ JĚ PIKIU ČEZ DAN, A ZVEČIR SĚ JĚ PRODAVOU. DONOS SĚ STARJE LEDI, KU SO BLE TESKRAT MOJHNA DECA, ZMISLEJO KOK JĚ BIU PIK DUBOR JE SOKO VĚČIR JEN DAVOU KOMADIČKE FINEGA KRUHA. LEDI PRAVEJO DA JĚ BIU KREH ZA PORSTE POLIZAT. NO PIK JĚ NA BICIKLE PJELOU KRĚH JE V DRUGA OKULNA MEJSTA . TOK DA SO PLEŠČANSKE KREH JEJLE JE V DRUGEH MEJSTEH.

TIŠLAR

STOLAR / MIZAR

TIŠLARJE SO P'RRAVLALE SĚ KAJ J BUO POTREJBNU ZA OPREMO ŠIŠ - VRATA, UOKNA, HUBLALE DOSKI JE DEJVALE PODI, POLICE ZA KUHNE, ŠKRINE, KLUPE JE MIZE, ŠPAMPETE, NOFKASTLE JE UOMARE, KREDENCE. BULJE STVARI SO BLE NARJENE ZOS TORDEGA LESA: JAVORJA, ČREJŠNE, SOMU NARBULJE NAMJEŠTAJ SĚ JĚ DEJVOU ZOS UOREJHA, ZOK SĚ GA JE DAUO DOBRU PRODAT. ZA NAVADNE LEDI SĚ JĚ NAJVEČ RABIU SMREJKAV LEJS. SAKU SJEUO JĚ JEMEJUO VEČ MAJNJEH TIŠLARČKOV KIRE SO NA SVAJEN HUBLBANKE NARDILE SĚ JEDNOSTAVNE STVARI, PA JE TRUGE. REJTUKU KIRE JĚ JEMIU PRILIKE NARJEDET KAKO BULJE STVAR. ZAJDON TIŠLAR V PLEŠČEH JE BIU POR MINCENEH.

KOLAR

KOLAR / KOLAR

KOLAR JĘ DEJVOU SĘ PUOSŁĘ VIZANĘ Z LEJSON, KIRE SO BLE POTREJBNE ZA VUAZI, KŲUA, SAJNKĘ - SĘ KAJ JĘ BUO POTREJBNU ZA PREVOZ. ZMIRN JE BIU VIZAN ZA MEJSTA KROZ KIRA JE ŠUA CEJSTA. POUK TEGA JE DEJVOU JE NAVADNĘ SAJNKĘ JE SKIJE. ZMIRON JĘ RABIU POUK SJĘBĘ DUOBREGA KOVAČA, KIRE JE LESINĘ STVARI UOKOVOU JE NARIDIU DRUGĘ ŽELEJZNĘ DEJLĘ. V PLEŠCEH JE BIU ZAJDON KOLAR POR KOVAČAVEH. TON JĘ BIU JE KOVAČ DRAGOC KIRE JĘ UOKOVOU VOZI KOLARJOV ZOS GIRAVA JE DRUGEH MEJST.

KOVAČ

KOVAČ / KOVAČ

KOVAŠTVO JĘ JAKU STAR ZANAT V NAŠEH KRAJEH, ZAK JĘ VEČ PŘED ŠISTU LEJT PRVE PUT ZAPISANU DA SO LEDI TOPILE ŽELEJZU V DOLINE. UOD POČITKA SO DEJVALE SOMU MAJNĚ STVARI KIRE SO BLE POTREJBNĘ ZA UOBDEUAVAJNI PULJA JE ZA ŠIŠO: POSIBNU MOTIKĘ, UOKUVJĘ ZA VRATA JE UOKNA. ŽOBLE SO VEČ UOD VOVEJK PRHAJALE UOD DREGEJ. PRED STU PIDESIT LEJT SĘ JĘ KO CENTAR KOVAŠTVA REZVIUA JEZIRA, TAN SO KOVALE UOKUVĘ JE KLUČAVONCE. V JEZIRE SO SĘ VEČILE AL PA DEJVALE SE DRUGE KOVAČE – KAVAČAVE JE PATUKAR ZOS PLEŠC, GORŠĘ ZOS MIRTOVIČOV.

MALNAR

MLINAR / MLINAR

PREJK JĚ BU MALON VAŽON SOKMO SEJLE, ZOTU KO SE JĚ V NJĚMĚ MLEJUA KORUZA JE ŠENICA ZA KREH JE MUČNEK AL PA PALINTO. V DOLINE JĚ BUO V ANMĚ MEJSTE VEČ MALNOV ZBOG DUOST POTUKOF. V TRSTJE JE DRUGEH VIŠJEH MEJSTAH NEJBUO POTUKOF, PA NEJ BUO NE MALNOV. LEDI SO ZOS TEH MEJST HODILE V DOLINO, AL PA V PRIZED DA ZMLEJEJO ŠENICO. NA PLEŠCEH SO BLE PREJK DVA MALNA, ADON STARJE MIŽNARJAV I UNE DRUGE TOMAŽAV KIRGA ŠĚ UOFKU DONOS VIDEŠTĚ. V ZAMUSTE JĚ PA UOSTOU ŠĚ ZAJDNE, SELANKEN. V NJĚMĚ SE JĚ TUDE MLEJUA ŠENICA DA SO LEDI UOFKU PJĚKLE KREH. DRUGEH MALNOV DONOS PA NEJ VEČ, MARAT ŠĚ ANEH PAR KO KULTURNE SPOMENIKE UNGA VREMINA.

ŽAGAR

PILANAR / ŽAGAR

NAŠ KRAJ JĚ POZNAT PO DRVE. NO NEJSO SE V NJĚMO SOMU RUŠEUA DRVA, ZAK SE JĚ JE DRVU ŽAGAUO JE TESAOU. TOK SO V NAŠMĚ KRAJE UNKRAT BLE JE PILANE, KO SO JEN RJĚKLE ŽAĚ. PRVU SE JĚ DRVU ŽAGAUO NA ROKI V GUORE. TU JĚ BUO JAKU TEŠKU DEJUO, AL NEJ BUO VIZANU NA VUODO. PUOKLE SO SE POČILEJ DEJVAT PILANE V KIREH JĚ ŽAGA DEJVAUA NA POGON VODI, A KAŠNEJĚ NA PARNE POGON. ŽAĚ V DOLINE SO NASTAJALE NA MEJSTEH KEJ SO BLE PREJK MALNE, PASIBNU V CAJTEH KO SO BLE JE CEJSTĚ BULJĚ. UOD POČITKA SO BLE VENECIJANĚ NA VODNU KAOU, PUOLE PA PREDEJVANE NA TURBINE.

UVOD

Istraživačka radionica, organizirana u vremenu od 16. do 20. kolovoza 2010. godine u sklopu projekta Etnološke zbirke Palčava šiša u Plešcima, u dolini rijeke Čabranke, na spoju Gorskog kotara u Hrvatskoj, Kočevske i Notranjske u Sloveniji, okupila je mlade ljude, kako bi što bolje upoznali svoj kraj i njegovu nematerijalnu baštinu, vezanu uz tradicionalne domaće obrte, koji su se u njemu razvijali tijekom zadnjih sto i više godina.

Baština krajeva na obje strane državne granice Hrvatske i Slovenije, od crkvice sv. Ane u gornjoj kupskoj dolini, preko Mirtoviča, Bosljive Loke, Osilnice, Zamosta, Plešci, Črnog Potoka, Čabra, Gerova, Tršća, Kozjega Vrha, Prezida do Babnog Polja, stvara priču o životnoj povezanosti tog područja tijekom povijesnog razvoja.

Slika 26: Razgovor s informatorima u kući Vesel u Prezidu.

U obilasku krajeva, od ponedjeljka do petka, snimali smo priče, ispričane na govorima njihova kraja i istraživali te evidentirali obrte, kojima su se bavili ljudi, kao glavnim poduzetničkim poslom ali i pored ostalog seljačkog rada u kući, štali, na polju ili u šumi. Naš najstariji kazivač bio je stogodišnjak Josip Janeš-Kolar iz Gerova te smo, zahvaljujući

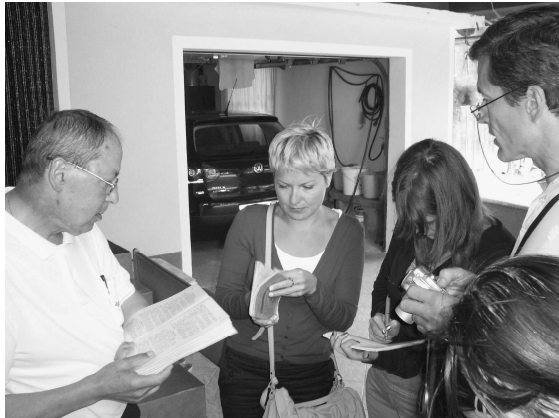
njemu i ostalim kazivačima, mogli dobiti jasniju sliku stanja na području tradicionalnih obrta u razdoblju od prve polovine 19. stoljeća do prvih godina poslije 2. svjetskog rata. Iz istraživanja je bio radi ograničenja vremena izuzet Čabar, koji bi kao upravno središte područja od sredine 17. stoljeća, iako hendikepiran svojim položajem u dubokoj dolini, trebao posebnu istragu.

Slika 27: Sa domaćinima u Babnom Polju.

Na temelju prikupljenih podataka, pripremili smo izložbu u kojoj, s učešćem mladih domaćina na pleščanskom govoru, uz predmete iz Etnološke zbirke Palčava šiša, predstavljamo nekoliko glavnih obrta u Plešcima i Zamostu te dolini Čabranke. Rezultat jednotjednog terenskog rada je i dvadeset sati audiovizualnih snimaka te dramska priredba, koja se održala nakon 5. pohoda iz Plešci i Zamosta na Svetu Goru, 21. kolovoza 2010. na trgu ispred župne crkve u Plešcima, a uvježbana je bila tijekom radionice na Palčavom sjeniku. Iz snimljenog materijala je bio napravljen 32 minutni film sa naslovom »Naši pamejnki«, koji predstavlja neke od priča o nematerijalnoj baštini kraja u različitim lokalnim govorima kazivača. Zadnji rezultat našeg rada je knjižica, koja je pred vama, za koju se nadamo, da će probuditi interes za istraživanje obrta, njenih proizvoda te kulturne baštine kraja još u kome od

čitatelja. Na slovenskoj i hrvatskoj strani – radi toga je pisana u dva jezika. U njoj možete pročitati i to, što su na pleškom govoru o nekim od obrta napisali naši vrijedni srednješkolci.

Slika 28: Pregledavanje župnih knjiga u Gerovu.

Naši sugovornici na terenu bili su:

- **Dragutin Kovač** iz **Zamosta**, godište 1926., u njegovoj rodnoj kući imali su **mlin, kovačiju** i **pilanu** na Jeziri,
- **France Malinarić** iz **Zamosta**, godište 1956., jedini aktivni **pilinar** na zadnjoj očuvanoj pili venecijanki na vodeni pogon,
- **Andrej Žagar** iz **Zamosta**, godište 1971., jedini aktivni **mlinar** na mlinu na vodeni pogon u dolini,
- **Jože Pršle** iz **Plešci**, godište 1934., sin poznatog **postolara**,
- **Jože Ožura** iz **Osilnice**, godište 1943., profesor povijesti, poznavatelj osilničkog kraja,
- **Jože Janeš** iz **Osilnice**, godište 1929., osilnički mežnar,
- **Olga** i **Marica Lenac** i **druge žene** iz **Bosljive Loke**, iz rodbine zidara i kasnije gostioničara, izrađivačice cvijeća od papira,
- **Jože Gorše** iz **Mirtoviča**, nasljednik **kovačke rodbine** koji je obnovio rodbinsku kovačiju,
- **Josip** i **Vera Jelenc** iz **Gerova**, **stolar** i njegova žena – po pričanju

nasljednica rodbine Petra Klepca iz Malog Luga,

- velečasni **Ivan Troha** iz **Gerova**, godište 1945., poznavatelj gerovskog i cijelog čabarskog kraja,
- **Josip Janeš** iz **Gerova**, godište 1909., najstariji **kolar**,
- **Antun Volf** iz **Crnih Lazi** pored Tršća, godište 1930., **kovač**,
- **Slavko Malnar** iz **Ravnica** pored Tršća, godište 1937., poznavatelj cijelog čabarskog kraja, autor knjiga o njegovoj povijesti i govorima,
- **Marijana Klepac** iz **Tršća**, godište 1934., kazivačica o nekadašnjem životu u Tršću, pjesnikinja na domaćem govoru,
- **Božena Leskovar** iz **Prezida**, godište 1948., **Ludvik Kovač** iz **Prezida** godište 1950., i **Petar Lautar** iz **Kozjeg vrha**, godište 1949., kazivači o životu u Prezidu i okolnim selima,
- **Alenka Veber - Rihtarjava** iz **Babnog polja**, godište 1976., urednica i poznavateljica svojeg rodnog kraja i njegove okoline, **Lojzka Lipovec**, godište 1931., **Marija Antončić**, godište 1937., **Pepca Strle Jožefa**, godište 1937., **Franciška Veber**, godište 1940., **Sašo Ožbolt**, godište 1974., **Nino Bajec**, godište 1993.

Slika 29: Mladi sudionici istraživačke radionice na vježbama dramske igre na sjeniku Palčave šiše.

Kod izvedbe radionice sudjelovali su:

- voditelj radionice **Marko Smole** iz Ljubljane, mr. sc. elektrotehnik, ljubiteljski etnolog,

- **Marija Malnar** iz Tršća, prof., znanstvena novakinja na FF Zagreb,
- **Mirjana Žagar** iz Tršća, studentica povijesti i pedagogije na FF Ljubljani,
- **Tomislav Čop** iz Gerova, student filozofije i povijesti umjetnosti na FF Rijeka,
- **Klara Modrić** iz Gerova, studentica na FPZ u Zagrebu,
- te srednjoškolci: **Jelena Šoštarić**, **Josipa Kovač** i **Goran Poje** iz Plešci.

Najljepša hvala prof. Mariji Malnar za pomoć kod hrvatskog teksta, hvala Slavku Malnaru iz Ravnica pored Tršća za zadnji pregled i uređenje narječnog dijela, Matici Hrvatski ogranak Čabar te prof. Ivici Janešu iz Makovog Hriba pored Tršća za izdavački i urednički rad. Hvala svima, koji su s nama razgovarali na terenu i poklonili svoje vrijeme i ispričane uspomene sljedećim generacijama.

Velika hvala porodici Smole - Palčavim i svim našim informatorima, sudionicima poslijepodnevnih predavanja, pohodnicima na Svetu Goru, pleškom župniku Jožetu Malnaru, donatorima i svim mještanima sela koji sudjeluju u našim projektima.

Slika 30: Pohod na Svetu Goru, završetak istraživačkog tjedna.

Kod realizacije projekta pomogli su:

- Urad vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu,
- Grad Čabar i TZ Grada Čabar,
- Slovensko etnološko društvo,

- Lož – Metalpres, Plešće,
- Občina Osilnica i Društvo Osilniška dolina,
- GEC d.o.o., Plešće, Alenka Veber i njeni sumještani iz Babnog polja i Bukovice,
- Slovensko kulturno društvo Gorski Kotar, Prezid,
- porodica Palčavih, mještani Plešca i okoline,

Slika 31: Plakat za prvu izložbu na sjeniku Palčave šiše.

Materijal je tiskan uz pomoć sredstava Urada vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, za godinu 2012.

Etnološka zbirka Palčava šiša, Plešće, Hrvatska:

za Marko Smole
 Ulica A. Muhvića 28
 51303 Plešće - HR
smole.marko@gmail.com
 tel. +385 51 825 124
 ili +386 41 744 828

Tradicionalni obrti u dolini gornje Kupe i Čabranke te njenoj okolini u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća

Slika 32: Velike zgrade gostiona i trgovina Čop i Muhvić u Plešćima krajem 19. stoljeća. Kod Muhvićevih je bila i pošta, a u drugoj zgradi Čopovih još mesarenje.

Područje doline gornje Kupe i Čabranke kao i okolice, od Sv. Ane pa sve do Babnoga Polja, cijelo je razdoblje do zadnjih desetljeća bilo vrlo povezano, ali i otvoreno, jer su ljudi odlazili radom u različite krajeve svijeta.

Već od pamtivijeka, kroz prostor su prolazile dvije transportne veze – glavna od središnje Kranjske preko Prezida, Tršća i Gerova do Kvarnera, koja je u promatranom razdoblju bila vrlo važna radi prijevoza drva iz našeg kraja ali i radi kulturnih utjecaja. Druga je prolazila uz Kupu, a u blizini Svete Gore se je nadovezivala na prvu. Tom vezom je iz središnje Hrvatske i Bele Krajine barem od prve polovine 19. stoljeća dolazilo vino,

kukuruz i pšenica. Za razumijevanje razvoja su važni i drugi otcjepi: od Prezida u smjeru Loškog potoka, put preko Dragarske doline, Trave i Pungrta do Črnog Potoka i naprijed u donji dio doline Čabranke i Kupe, iz doline do kočevskog područja i vjerovatno i neki drugi.

Područje doline gornje Kupe i Čabranke te njene okoline je identificirano vrlo sličnim govorima i barem na čabarsko – gerovskom i osilničkom dijelu zajedničkom legendom o Petru Klepcu, junaku, koji je svoju nadprirodnu snagu prislužio poštenjem i koji ju je trošio za pomoć onima, kojima je trebala.

Područje je bilo oduvijek šumovito, bez previše plodne zemlje, a i taje bila na

ograničenim površinama, s oštrom klimom zbog koje je bile nemoguća unosnija poljoprivreda, te s ograničenim travnatim površinama koje nisu bile dovoljne za uzgoj većeg broja goveda i drugih životinja.

Prestanak rada željezare u Čabru u 18. stoljeću sigurno je značio prekretnicu na području djelatnosti stanovništva. Tako, prema našim istraživanjima, nema ostataka kontinuirane tradicije koja bi proizlazila iz željezarstva na ovome području. Možda bi se moglo tako nešto dokazati istragom kovačija u Čabru, ali njih tu nismo obradili. Zbog toga su se tek sredinom 19. stoljeća počeli stvarati centri s jačim obrtnim radionicama koji su opstajali rijetko više od dvije, tri generacije.

Slika 33: Majstor sa postolarima i rodbinom ispred Pršetave kuće u Plešcima, prije 1. svjetskoga rata.

Zbog škrte zemlje i porasta stanovništva u 19. stoljeću, mnogi su ljudi odlazili na sezonski rad u strane šume, kao sjekači i tesari čak u Rumunjsku i Rusiju. Već krajem stoljeća putovali su za boljom zaradom u Ameriku, kasnije Francusku. Neki žitelji bavili su se obrtom, zahvaljujući kojem su mogli zarađivati dodatni novac za kupnju potrebnih stvari, posjeda ili za prehranjivanje obitelji. Ti su ostajali u domaćem kraju. Obrti su bile najčešće u krajevima kroz koje su prolazili brojni ljudi i kirijaši i gdje je, radi

svakodnevnog prolaska stanovnika iz okolnih područja, lokalno tržište bilo mnogo veće nego u naseljima udaljenim od putova .

Slika 34: Razgovor o obrtima i tradicionalnoj kuhinji kod Marjanke u Tršću.

Zanatlije su radili u većim radionicama ili kod drugih obrtnika – izučenih majstora obrtnika. Najambiciozniji su položili majstorski ispit, drugi su samo usvojili znanje i nastavili sa radom bez formalne spreme.

Slika 35: Razgovor s informatorom - nasljednikom postolara Pršleta iz Plešci.

Najčešći obrti u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća bili su vezani uz svakodnevne potrebe ljudi. Upravo zbog toga bilo je najviše **krojača** i **postolara** koji su izrađivali novu odjeću, krpali staru, izrađivali cipele i opanke, prije i *cokule*, te popravljali iste. Rijetki od njih imali su veće radionice sa pomoćnicima i šegrtima – onima koji su za njih radili i učili njihove zanate. Jedan od ambicioznijih u dolini bio je Pršle iz Plešci, sa čak četiri pomoćnika i šegrtu.

I kod Špelnih u Plešcima, gdje je bila majka krojačica – po domaće „šifkina“, se je uvijek učilo nekoliko mladih djevojaka iz okoline. Po godinu ili dvije su radile po kući i šivale. Učenje je bilo uvijek potrebno plaćati novcem, kojeg su obično davali roditelji.

Slika 36: Snimanje razgovora s kovačem Goršetom iz Mirtoviča.

Roba za izradu odjeće dolazila je u to vrijeme iz manufaktura i tvornica u gradovima te se je samo na rijetkim mjestima uzgajao lan i tkalo. **Tkalci** – obično »osabejnki« na statvama su izrađivali platno i kasnije krpene tepihe. Postojanje tkalačkog stana zabilježeno je u Prhcima i Plešcima. Obično su se tkanjem bavili ljudi bez zemlje – »osabejnki«, kao što im kažemo kod nas. U Črnem potoku je bilo razvijeno **suknarstvo** – izrađivali su odlično vuneno sukno sa stopama na vodeni pogon, za šešire, kapute i opanke. Neki su **izrađivali šešire** i opanke. U Strojčima su **strojili kože**, koje su upotrebljavali postolari i sedlari. Skupocjeno krzno divljih životinja poput kuna, iako ulovljeno bez dozvola - kao „raubšic“ (krivolov), prodavalo se krznarima iz velikih gradova, poput Ljubljane. Za protuvrijednost lijepog krzno jedne kune mogao je lovac prije 2. svjetskoga rata kupiti čak dvije krave, što je

bilo svakako veliki izazov za lovce i krivolovce.

U svim su selima radili **stolari**, koji su izrađivali jednostavni namještaj, vrata, prozore i daščane podove, pa i ljesove. Stolarstvo je bilo najrazvijenije u Gerovu (sa velikom pilanom), gdje su već prije 2. svjetskog rata radili namještaj za Rijeku, a poslije rata i u Čabru, Tršču i Prezidu. Samo bogatiji mještani mogli su si priuštiti namještaj iz skupocjenog drva oraha ili divlje trešnje, drugima su izrađivali namještaj većinom iz drva smreke. Rijetki stolari su rezbarili drvene ukrase za namještaj ili strugali dijelove, većinom su ukras kupovali od drugih.

Slika 37: Video snimanje razgovora kod pilanara Malinarića u Zamostu.

Mnogi seljaci tesali su grede u šumama, ali samo su rijetki bili **tesari** koji su znali postavljati drvene konstrukcije zgrada. Na svakom području bilo ih je nekoliko. Postavljali su drvene kuće iz jelovih greda, drvene konstrukcije sjenika, krovista, drvarnice, pčelnjake. Za uzdržavanje mlinova, pila ili drugih složenih drvenih dijelova konstrukcija sa drvenim mehanizmima dolazili su specijalizirani tesari i majstori iz susjednih krajeva u dolini ili iz Slovenije.

U svakom su se selu, koje je bilo središte užeg područja ili je ležalo na prometnoj cesti, razvijale **trgovine**. Taj je razvoj posebno primjetan u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća, kada su ovi krajevi bili najnaseljeniji i kada je bilo u trgovinama dostupno i mnogo industrijsko izrađene robe. Za kupnju robe koristio se novac, najčešće zarađen u inozemstvu.

Slika 38: Pogled u Palčavu trgovinu u Pleščima iz sredine 19. stoljeća.

Trgovci su trebali pred drugim ratom odvojene dozvole za prodaju hrane, mješane robe i za trafiku – prodaju duvana, žigica te kamenčića za upaljače. U kramarijama su prodajali samo najosnovniju robu, kojom su se kramari opskrbljivali kod većih trgovaca, koji su imali velika skladišta različite robe. Trgovine u središtima su najviše prodavale u nedjelju poslije maše, jer je onda došlo u kraj mnoštvo ljudi iz susjednih sela.

Uz trgovine, često su se razvijale i **gostione** kao važno mjesto socijalnih kontakata,

razgovora, poslovnih dogovora, ali i druženja (kartanje, plesovi, boćanje...). U gostionama u dolini skupljale su se svake godine grupe šumskih radnika, zvane »kompanije«, prije nego što su otišle na rad preko zime u Slavoniju. Sela poput Plešca, Osilnice, Zamosta, Bosljive Loke, imala su i po nekoliko trgovina i gostiona, a još više kramarija i krčmi. Neke od većih gostiona su odigrale i ulogu čitaonica u kojima se je čitalo najnovije časopise. U gostionama su točili vino, rakiju, različite likere, a u vremenu vinske krize krajem 19. stoljeća i domaće pivo, te malinovac ili šebesu. Jabučni mošt su ljudi pili samo kod kuće. Za pivo su hmelj na prijelomu stoljeća sadili čak na pleškom donjem polju. U Črni potok - na Hribec i na Banijo pored Čabra – obje su na slovenskoj strani, dolazila je na zabave čabarska gospoda.

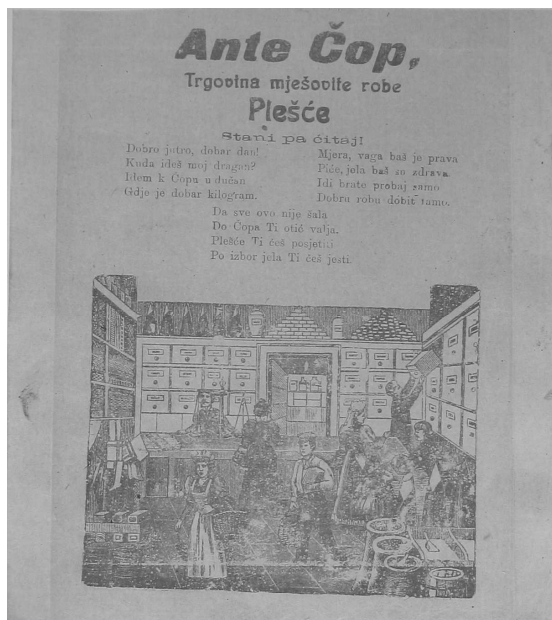

Slika 39: Ispred gostione kod Grubarjevih u Srednjoj vasi pored Drage, prije 1. svjetskog rata.

U Selima pored Osilnice su uz gostionu proizvodili sodavicu u sifonskih flašama za cijelu dolinu. Plešce je bilo između dva rata poznato klimatsko ljetovalište kraljevine, turizam su vodili Palčavi. Kod njih je odjednom ljetovalo i po pedeset gostiju. Najzahtjevniji spavali su u najboljim sobama u kući, a drugi u depandansi ili u sobama kod

drugih mještana. U Palčavoj gostioni imali su i nedaleko poznate nedjeljne plesove, koji su počeli odmah nakon mise i trajali do poslijepodne. Djevojke su čekale dečke za ples na stepenicama u hodniku, a dečki su pili svaki svoju čašu vina ili malinovca uz stolove. Za ples je najčešće igrala harmonika heligonka, zadnji muzikant je bio Črček – Antun Gašparac iz Zamosta.

Pekare su najčešće nastajale krajem 19. ili početkom 20. stoljeća., najprije u sklopu gostiona, u kojima je i prije postojala mogućnost kupnje kruha. Kasnije su pekare otvarali izučeni pekari. Postoji podatak, da se kruh iz Tršća u koševima nosio na prodaju u Čabar, pleški pekar ga je razvezio biciklom. Mala djeca susjeda su se motala ispred podrumskog prozora pekarnice, pa im je pekar kroz njega dao koji komadić svježeg pečenog, mirisavog kruha.....

Slika 40: Reklamna vrećica od papira iz Palčave trgovine, ispred 1. svjetskog rata.

U drugoj polovini 19. stoljeća radi sanitarnih propisa u svim središtima nalazimo **mesare** i mesnice, u početku uz veće gostione. Takav

primjer je bila mesnica kod Palčavih u Pleščima, u kojoj je radio izučeni mesar. Zadnji mesar, još prije 1. svjetskog rata, bio je iz rodbine Grajskih, a spavao je kod Palčavih u velikom stolu – krevetu u gostioni. Kasnije su bile mesnice odvojene od drugih obrta. U Pleščima je bio zadnji mesar Rude, poznat i po brojnim fašničkim šalama.

Slika 41: Tamažav maln na Pleškom potoku u središtu Plešća, postavljen oko 1820. godine.

Vrlo stari obrt u kraju je **mlinarstvo**. Svaka je familija trebala svježe brašno, kojeg je bilo vrlo teško samljeti rukom. Zrnje su radi toga dovozili u vrećama u mlin na malim kolicima ili ga iz brda donosili na leđima. Ljudi su u mlin donášali zrnje i po sat ili dva daleko. U našem se kraju razvijaju mlinovi na vodeni pogon, na »malencah« - mjestima na potoku, na kojima su imali od vlastelina pravo za radnju mlina, uz zadovoljavajuće, ali ne previše jake vodotoke. Takva je Čabranka u gornjem toku iznad i u samom Čabru, na obadvije strane granice. Mlinovi na dva do tri kamene su bili na Potoku ispod Čabra, na Črnom potoku, potoku Belca, potoku u Malinišću, potoku na vrh Okrivja, Mandlovskom potoku, Kamenskom potoku, Pleškom potoku, Gerovčici i Mirtoviškom potoku, u Prezidu na Obrhu i Mlakah, ispod Sokola na Sokolici, u Tršću i Smrečju. Više tih

vodotoka imalo je dovoljno vode samo u djelu godine.

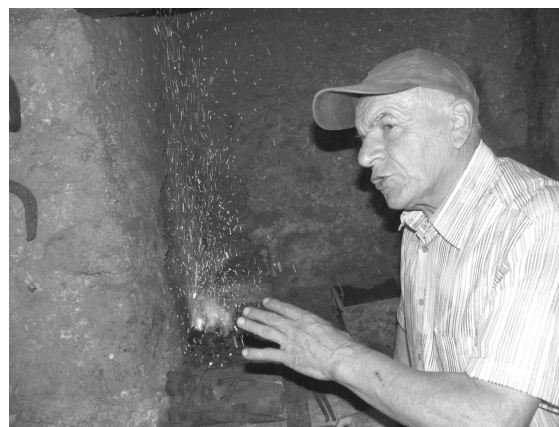
Posebno u dolini, gdje voda nije predstavljala ograničenje, mljeli su za domaćine i udaljena sela sve do Loškog potoka, Slovence i Njemce iz kočevskih sela te seljake iz naselja iznad doline, koja su bila bez vodne snage kao što su Hrib, Gerovo, Trstje... Ako su stranke dolazile izdaleka, imali su pored mlina posebne sobice s klupama za odmaranje i ognjištem za pripremu hrane, na primjer u Črnem Potoku za stranke iz udaljenog Loškog Potoka ili kočevskih sela. Mlinar si je od svakog mjernika zrnja uzeo drvenu mjericu kao naplatu za rad. Stara drvena mjerica kod Tamažavih, koji imaju mlin u Pleščima, je očuvana sve do danas. Neki, posebno trgovci, su mlinarima plaćali i novcem. Neki od mlinova su imali i **stope** za ljuštenje zrnja, s kojima su ljuštili najviše ječam. Mlinske kamene su lomili na Petrinjskoj stijeni iznad Tršća.

Slika 42: Majstor kod rada u Goršetovoj kovačiji poslije 2. svjetskog rata.

Više puta su se zahvaljujući poduzetništvu vlasnika i ovisno o tržišnim prilikama od sredine 19. stoljeća naprijed, uz mlinove razvili dodatni obrti koji su trebali vodenu silu. Takve su **kovačnice** – za pokretanje mjevova i velikih

kladiva, te krajem 19. stoljeća ili početkom 20., nakon što su već bile izgrađene ceste za transport drva iz doline, **žage venecijanke**. Njima je bila u prvoj polovini 20. stolj. često ugrađena turbina i prigraden generator struje. Na Čabranki su prije 2. sv. rata radile dvije pilane u Čabru i Mandlima, koje je odnijela nabujala voda. U krajevima poput Gerova, Milanovog Vrha i Prezida postojale su i velike poduzetničke pile na parni pogon, koje su rezale drvo koje se je vozilo u Rijeku ili Rakek.

Slika 43: Uz kovačku vatru u Goršetovoj kovačiji u Mirtovičima, 2010. godine.

Posebni kovači bili su **kovači za potkivanje** koji su poznali i osnove veterine, jer su kovali konje i volove, stacionirani su bili na ceste, šumsko gospodarstvo i kirijašenje. Ljudi ih pamte u Prezidu, Tršću, Gerovu, Čabru, Pleščima, Mirtovičima.

Kao ambiciozna kovačka središta u drugoj polovini 19. stoljeća mogli smo ustanoviti kao prvo središte radionicu u **Črnem Potoku**. Kovačnica rodbine Urh – po pričanju su došli iz okoline Bleda na Gorenjskom, je bila i najveća. Daleko naokolo su bili poznati po tesarskim sjekirama, koje su izvozili čak u Ameriku i Francusku, te po motikama. Urhi su

imali kasnije veliku radionicu i ispod izvora Čabranke, koja postoji i danas.

Slika 44: Detalj kvalitetne izrade drvenog kola iz Gerova, samo djelomično okovanog.

Drugo središte je bilo **na Jeziri** na Gerovčici, koje je držala rodbina Kovač – došli su iz Fažonca iznad Jezire, njihova baka je imala na Jeziri prvom polovinom 19. stoljeća svoju »malncu«. Tamo su si izgradili cijeli kompleks: mlin na tri kamene, kovačnicu s teškim vodnim kovačkim kladivom i kasnije još pilanom Venecijankom. Iz doline i okoline mnoge su generacije njihovoj radionici izučavale kovački zanat. Poznati su bili i po bravama. Kovači u dolini su ugljen obično spremali sami ili su ga spremali njihovi pomoćnici, a željezo su kupovali iz željezare u Dvoru pored Novoga Mesta ili u Ljubljani. Jedina radionica koja je izrađivala ukrasne željezne križeve za groblje, pa čak prema pričama i mehanizme crkvenih satova, je bila u Prhcima. Manje oruđe za vrt ili kuću kovali su i putujući cigani, koji su povremeno dolazili u sela.

Uz ceste i šumarstvo je bilo vezano **kolarstvo**. Posebno je bilo razvijeno u većim selima: Osilnici, Pleščima, Čabru, Gerovu, Tršću i Prezidu. Kao glavni centar za obuku poznatih kolara navodi se Brod na Kupu s onda velikom radionicom Kajfež. Rad kolara bio je vezan na kovače, koji su okovali njihove drvene proizvode. Za okovanje vozova bio je vrlo poznat kovač Varlaj - Kavačav iz Plešci, kolar je bio njegov rođak u istoj kući. Kolari su izrađivali isto sanjke i skije, ponekad su tokarili i veće drveno posuđe.

Slika 45: Priprema kola za okovanje u Mirtovičima.

S konjima, volima i spregom bilo je vezano **sedlarstvo**. Gerovo je imalo dva sedlara, Plešce i Prezid po jednog. Izrađivali su kožnatu opremu, torbe, *komate*, šivali madrace i tapecirali divane.

Izgradnjom cesta i većih zgrada u 19. stoljeću u kraj su više dolazili **zidari** i **klesari** iz Primorja. Do tih vremena su bile zgrade

većinom drvene, podrumske dijelove su zidali domaći majstori ili seljaci sami iz kamena u okolini. Takav primjer su doseljeni majstori rodbine Lenac iz Bosljive Loke, došljaci iz Senja, koji su u selu pustili prepoznatljiv pečat. Neki od tih majstora po različitim su mjestima napravili **ciglane**, koje su radile na lokacijama gdje je bilo gline i drva, sve dok nisu podmirili lokalne potrebe, a nakon toga su se preselile na drugu lokaciju, primjerice Tomassini iz Tršća, koji je početkom 20. stoljeća doselio iz mjesta Nimis u Furlaniji.

Slika 46: Istraživanje predmeta izrađenih od domaćih majstora u Prezidu.

U selima na putovima bilo je **kirijaša**, koji za svoj rad nisu trebali formalnog školovanja. Konjima ili volovima su izvlačili drvo iz šume te vozili rezanu ili tesanu drvenu građu ili drugu robu po cestama do Gornjeg Jelenja, Rijeke, Rakeka, Loškega Potoka, Brod Moravica... Zimi su upotrebljavali sanjke. Za duže putove imali su konje, neki svoje, a neki su ih dobili za vožnju sa kolima od trgovaca ili drugih poduzetnika za koje su vozili. Obično su sjedili sprijeda na velikoj, dobro okovanoj kirijaškoj škrinji, u koju su pred razbojnicima sklonili i zaključali vrjednije stvari. Uvijek su bili puni priča s putovanja, od onih o strahovima i nadprirodnim bićima koji su ih gonili noću, do priča o razbojnicima i njihovim

„*harambašama*“ - poglavnicima. Na putu su noćili u gostonama, obično na klupama.

I **muzikanti** za svoj rad nisu trebali posebne školske spreme. Bili su muzikalni ljudi, koji su se naučili sviranja sami ili od drugih muzikanata, bavili su se sviranjem različitih instrumenata posebnim prilikama, najviše na plesovima i svadbama. Svirali su samostalno, u zadnjih sto godina najčešće s harmonikama heligonkama, ili u rodbinskim bendovima. Te bendove pamte u Malom Lugu i Tršću. U sastavu je bilo i drugih instrumenata kao bas, violina, klarinet, gitara... Na Kamenskom Hribu je u drugoj polovini 19. stoljeća bio poznat i jedan **lajnar**, koji je igrao po sajmovima u bližoj i daljoj okolini.

Slika 47: Muzikanti na svatbi u Plešcima, oko 1. svjetskog rata.

Sa širenjem i obnovom crkva, posebno na hrvatskoj strani, sredinom 19. stoljeća se u Osilnicu iz okoline Cerkna doselio **slikar** Peter Rutar, koji je s domaćim **rezbarom** Jožetom Jarmom i pomoćnicima u svojoj radionici te po mjestima obnove izrađivao crkvene slike, kipove, oltare i ukrase. Prepoznati su u

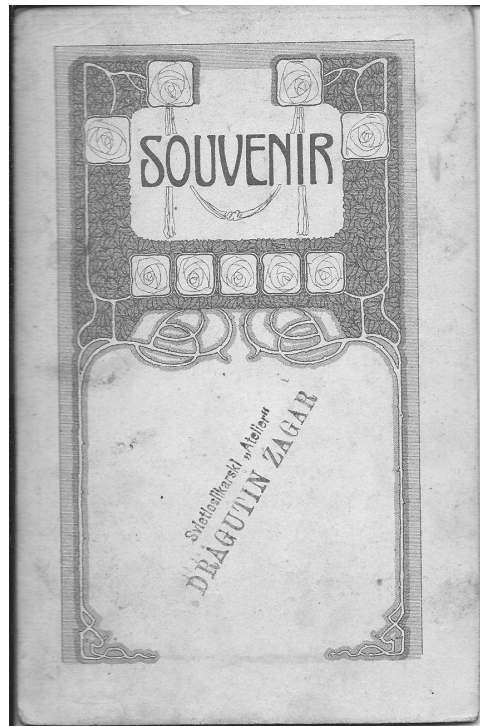
Osilnici, Bosljivoj Loki, Plešcima – Rutarove slike evangelista imaju njegov potpis, u Zamostu, Gerovu, na Svetoj Gori i drugdje. Rutar je navodno poslikao i mnogo limenih Isusa na putnim raspelima, koja nisu više očuvana, ali su bila pred drugim svjetskim ratom značajna za taj prostor. Jedino, ali potpuno restaurirano je još ispod crkve pored sela Hrvatsko. Iz postojećih starijih kipova svetaca iz Tršća, Svete Gore, Plešca, za koje možemo pretpostaviti, da su bili izrađeni od lokalnih majstora, zaključujemo, da bi u krajevima mogla postojati prije toga i koja starija rezbarska radionica.

Slika 48: Oltar crkvice u Zamostu, rad Petra Rutara i Jožeta Jarma.

Mnogi su se muškarci bavili kućarenjem – prodajom sitne robe po pokrajinama Ugarske i specijaliziranim radom od kuće do kuće – hauziranjem. Za kućarenje su kočevski podložnici dobili posebnu dozvolu od austrijskog cara već u 15. stoljeću. Poseban oblik te djelatnosti bilo je na Osilniškom dijelu doline »vürmoharstvo« - kućarenje sa zidnim satovima u drvenom kućištu. Tim oblikom kućarenja su se bavili muškarci na obje strane

doline. Neki od njih školovali su se za urare koji su radili u Osilnici, Plešcima, Čabru, Gerovu i Tršću.

Slika 49: Zadnja strana fotografije s žigom domaćeg fotografa Dragutina Žagara iz Prezida, prije 1. svjetskog rata.

Krajem 19. do polovice 20. stoljeća u našem su kraju radila tri fotografa. Prvi se tim poslom počeo baviti Dragutin Žagar u Prezidu (od oko 1880.g. do 1908.g.), zatim je to bio Ivan Svečnjak u Čabru (od 1908. g. do 1926. g.), a tridesetih godina 20. stoljeća pojavljuje se Ivan Kovač u Prezidu. Zahvaljujući njima, dio događaja, običaja i ljudi sa obadrije strane sadašnje granice ostao je zabilježen za naredna pokoljenja.

Mnogi seljaci ili oni bez zemlje – »osabejnki«, su kod kuće za sebe ili za susjede, ponekad i putujući od kuće do kuće, pleli koševе, košare, krpali i povezivali lonce, izrađivali drveno posuđe, škafe, čabre, banje i pine, tesali ničke, kuhinjsko oruđe iz drva, cijepali šindru i veće krovne daske za pokrivanje krovova, drvena

oruđa za zemljoradnju, drvene lopate, pripremali su duge za bačvare i *pintare*, brusili noževe i škare, rezali i brusili pile za u šumu, popravljali kišobrane... Neki od njih su bili toliko vješti, da su izrađivali praktično sve što bi trebali u kući i na polju. Od tesanih greda, iz kojih su složili svoje kuće, do drvenih vozova, sanjka i oruđa za na njivu. Običnu su trebali samo još malu pomoć putujućih kovača. Jedni takvih su bili Fricetavi iz Požarnice.

Žene su prele vunu i lan, tkale – ponekad je bio to i muški rad, plele čarape i veste, izrađivale cvijeće iz papira. Neke od njih su bile prave pučke liječnice, bilo je i nekoliko primalja za pomoć kod domaćih porođaja.

Pred sredinom 19. stoljeća, još prije početka upotrebe industrijskih šibica, su neki nabirali i prerađivali drvenu gljivu - kresivu gubu, ju prerađivali za paljenje vatre ili iz nje izrađivali materijal kojeg su prodavali za šešire. Možda od tu i *Gebarija* kao oznaka kraja? Ljudi su se bavili još i mnogim drugim stvarima - svih tih radinosti nismo uključili u naša istraživanja i opise, jer su bile to obično dodatne aktivnosti seljaka, a ne glavne za preživljavanje. Lončara nije bilo nikad u našim krajevima, jer su sa loncima na sajmove dolazili najviše iz Ribnice.

Na žalost je većina materijalnih svjedočenja o umijećima domaćih majstora i majstorica, koja su se prenosila iz roda u rod stotinama godina, u našim krajevima nestala u plamenima drugog svjetskog rata.

Poslije 2. svjetskog rata u svim središtima nekadašnjih općina (Osilnica, Plešće, Gerovo, Tršće, Prezid, Čabar) bile su osnivane poljoprivredne i opće privredne zadruge koje su pokušale nastaviti tradiciju obrta, ali su ipak

kasnije radi različitih uzroka relativno brzo propale.

Slika 50: Fotografija učesnica tečaja šivanja Pfaff u Palčavoj gostionu u Plešcima, 1924. godine.

A KAKO DANAS?

Iseljavanjem i promjenom načina života zadržali su se rijetki obrti. U Bosljivoj Loki poznat je urar Jože Rugole, iz Zakrajca Turkovskoga su urari Pajnič – muž i žena, iz Osilnice akademski kipar Stane Jarm, koji je stvarao u drvu, u Gerovu rezbar Marijan Leš, u Frbežarima rezbar Josip Malnar, unikatni nakit iz drva izrađuje Zlatko Pochobrasky iz Gerova, drveno posuđe struga Peter Lautar iz Prezida, a u Žagarima izrađuju i drugu *suhu robu*.. Možda smo nekog još i zaboravili nabrojiti.

Od tradicionalnih obrta danas je ostalo nekoliko **pilanara** u Zamostu - Malinarić, na Potoku ispod Čabra - Ožbolt, više **stolara** u Čabru, Prezidu, Tršću i Gerovu, jedan jedini **mlinar** u Zamostu – Andrej Žagar te više vrlo dobrih **harmonikaša** na heligonkama u praktično svim mjestima područja.

Bila bi šteta, da se ne potrudimo obnoviti još kojeg od starih obrta, koji su davali kruh generacijama prije nas, i da ne iskoristimo njihov potencijal za bolju budućnost kraja.

Primjer iz povijesne statistike (*Izvor: XXVIII. Izvješće o stanju javne uprave u županiji Modruško Riječkoj za godinu 1913, Ogulin, 1914*), u ono vrijeme je bio na području već skoro maksimalni broj stanovnika, ljudi su radili u inostranstvu ali se još nisu toliko iseljavali kao kasnije:

Cijeli **kotar Čabar** (općine Čabar, Prezid, Tršće, Gerovo i Plešce) je imalo 7632 stanovnika. Od toga je bilo 978 ljudi na radu u Americi, a 1441 u ostalom inostranstvu. U kotaru je bilo 74 registriranih obrtnika (trgovaca, sitničara, gostioničara, krčmara i ostalih obrtnika). Jedina velika obrtna poduzeća bile su pilane: Ghycy u Gerovu, Vilhar u Mlakama i Prezidu, Žagar na Milanovem Vrhu, Turkov umjetni mlin na vodi u Čabru). U kotaru je bilo 7 škola, 14 učitelja i učiteljica, u prosjeku po 90 učenika na jednog nastava u dve smjene). Čitaonice s bile u Čabru, Plešcima, Tršću i Gerovu, vatrogasna društva u Čabru i Prezidu.

Općina Plešce kao primjer je 1913. godine imala oko 1410 stanovnika*, od toga 2 registrirana trgovca (Sudčave i Palčave), 4 sitničara (po pričanju: Črkave, Katrijene, Kouparjave, Patukarjeve), 2 gostioničara (Sudčave i Palčave), 10 krčmara i 14 malih obrtnika (po pričanju: postolar Pršle, 6 mlinara, 3 kovača, 2 pilanara, kolar, sedlar). U istoj je godini u Americi radilo 255 ljudi – od toga 195 muževa i 60 žena, a u drugom inostranstvu još 211 ljudi - od toga 205 muževa i 6 žena. U toj se godini nitko više nije doselio u općinu Plešce.

**iz šematizma Riječko-Senjske škofije za 1915. leto, iz župnišča v Gerovem*

Kućna imena po obrtima i zanimanjima:

- **Malnarjave** – od mlinara
- **Kavačave** – od kovača
- **Kavačicene** – od kovačice ili žene od kovača
- **Žagarjave** – od žagar
- **Šuštarjave** – od postolara (često ime)
- **Katrijene** – možda od stolara koji je izrađivao stolice (»katrije«)
- **Mesarjave** – od mesara
- **Pikave** – od pekara
- **Žnidarjave** – od krojač
- **Burgmajstravi** – od župana (u Osilnici)
- **Županave** – od župana (u Gerovu)
- **Sudčave** – od seoskog sudca – načelnika seoske sučije u prvoj polovini 19. stoljeća (u Plešcima)
- **Rihtarjave** – od župana, »rihtarja« (u Babnom Polju)
- **Grajske** – od povjerenika feudalaca (Plešce, Osilnica, Bosljiva Loka...)
- **Mižnarjave** – od mežnara (Plešce, Osilnica, ...)
- **Lovnikave** – od lovnika, nadzornik lovišta (Tršće, Gerovo)
- **Kuobučarjave** – po izradi šešira (okolina Tršća)

Krajevno ime po obrti:

- naselje **Strojiči** na slovenskoj strani doline pored Plešcih – od strojenja koža
- naselje **Malinišče** na slovenskoj strani iznad Kupe – po mlinovima
- naselje **Pintari** – po izrađivačima škafova, čabara i *pin*

Brojna **imena parcela**: *malnca* – mjesto za mlin, primjer *Mižnarjeva malnca* u Plešcima

Abstract

Upper Kolpa and Čabranka river valley area, with villages around, was during history always well connected, although there were borders present for more than last 300 years - between land properties and nowadays between Slovenia and Croatia. People lived along the same transportation routes, on not so rich agricultural land. They had to have good cross-border cooperation to survive. One of the most important activities was craft. Some of them became traditional in the 19th and 20th century, but not many of them survived until today. In the year 2010 in Ethnological collection Palčava šiša, Plešče we organised the research week. A group of students and others interested in local heritage visited the most important villages in the area, talked with different older people about crafts and recorded their narations. Results are used for the permanent exhibition on traditional crafts which is prepared on the Palčava šiša barn. For the report which is in front of you and for DVD, where different narations from both sides of the border are presented - people are talking in local dialect, used in the border area.

In the 17th century ironworks in Čabar employed blacksmiths and other craftsmans, but after its collapse in 18th century, the tradition was not evidently continued. In our investigation we visited villages from Babno Polje, Prezid, Tršće, Gerovo, Plešče, Osilnica and Bosljiva Loka, only Čabar - an official centre of the area was not visited, it will need a special investigation in the future. We could make evidence for crafts present in the area in last 150 to 200 years, as they are still written in the memories of people, but can also be approved by material evidences on site.

Crafts in the area, in which enterpreuners educated by craft masters worked, were present mostly among people living in the villages along transportation routes. The most common were tailers and shoemakers, there were more of them in every bigger village, but also in smaller ones. In the 19th century the woollen or lain material for dresses were made by weavers and woollen cloth makers, but soon industrial production stopped their business. Some people were making hats. Tanners were preparing animal skills. Each village had a joiner, for furniture or at least for the coffins. Carpenters were building wooden houses which were common till middle of the 19th century. Innkeepers and retailers were numerous, some of them had bigger inns and shops. In the second half of 19th century we got bakers and butchers. Very traditional craft in our country is a miller. Mills worked on many creeks, some of them has later got additional blacksmithery with water powered hammers or water driven saw machines for cutting wood. Specially educated blacksmiths were fixing horse shoes. Cart-wrighters made wooden wheels and carriages, sledges and skies, blacksmiths fixed the iron parts. The biggest craft works powered by water were in Črni Potok and Zamost. Saddlers were present also, they were making also bed inlets. Masons and stone dressers came with road construction in the first half of the 19th century, after some of them run brick manufactures in the areas where civil works needed material. Some of people transported wood and other stuff with horses and carriages. Some were musicians, there were groups of them playing on dances and weddings or a single musician playing heligon harmonica. A street organ player played on the market days. In the second half of 19th century there was an active painter and wood carver workshop in Osilnica, they made many decorations for the churches in the area. Men from the valley were traveling around villages all around monarchy and selling and repairing clocks others were cutting saws. Some clockmakers were well known also abroad. No pottery craft was present in the area, pottery came from Ribnica and was sold on the village market days. In the end of 19th century we have got first photographers.

People living on the farms were dealing also with other crafts, but not in a professional way. Mostly wooden products – bowls, kitchen tools, pails, wooden roof panels, wooden shoe parts, tools etc. were made and used for themselves or sold to neighbours, only in some cases also for further trade. Wool and lain production was present on homes, knitting was important. And many more crafts...

After the second world war cooperatives tried to continue important crafts, but after many of the closed their works and industrialisation and depopulation took the main role. Many of crafts were forgotten. There is only one miller remained, two water saw works, no blacksmiths, more joiners and some wood carvers. Many people are still playing heligon harmonica.

We believe, that also traditional crafts could still offer somebody a nicer future.

Nakladnik/Založnik:
Matica hrvatska Ogranak u Čabru

Za nakladnika/založnika:
Ivan Janeš

Urednik:
Marko Smole

Lektura slovenskog i engleskog dijela:
Sonja Smole Možina

Lektura hrvatskog teksta:
Slavko Malnar, Marija Malnar

Tekst na narječju uredio:
Slavko Malnar

Fotografije:
Marko Smole, Tomislav Čop, Mirjana Žagar,
Sonja Smole Možina, Igor Kastelic, arhiv Palčave šiše,
zbirke kovačije Gorše i Ivana Janeša

Fotografija na naslovnici:
Igor Kastelic

Tiskanje omogućio:
Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu

Tisak: Tiskarna Pleško, Medvode

Naklada: 320

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Sveučilišne knjižnice Rijeka pod brojem 130112009

ISBN:978-953-7541-34-7

mh
maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Čabru

mh

maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Čabru

978-953-7541-34-7